

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 37

Видається з липня 2005 року

Виходить два рази на рік

Одеса
2023

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Головний редактор збірника — *Олександр І. Глібді*, доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Редакційна колегія:

Наталія Г. Ареф'єва, д-р філол. наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства, ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна);

Грасильда Блаженс, д-р філол. наук, професор, Інститут литовської мови (м. Вільнюс, Литва);

Марія Вереш, канд. філол. наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);

Володимир А. Глуценко, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства, Слов'янський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ, Україна);

Тетяна В. Громко, д-р філол. наук, професор кафедри англійської філології та перекладу, Національний університет «Одеська політехніка» (м. Одеса, Україна);

Ангеліна І. Демчук, канд. філол. наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Тетяна С. Єременко, канд. філол. наук, професор, зав. кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Тетяна М. Корольова, д-р філол. наук, професор кафедри філології, Одеський національний морський університет (м. Одеса, Україна);

Сергій П. Михида, д-р філол. наук, професор кафедри української літератури, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна);

Олена М. Мітіна, канд. філол. наук, доцент, зав. кафедри англійської філології та перекладу, Національний університет «Одеська політехніка» (м. Одеса, Україна);

Олександра В. Попова, д-р пед. наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Ірина В. Стулак, д-р філол. наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Олег В. Тищенко, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри іноземних мов та перекладознавства, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (м. Львів, Україна);

Анастасія А. Юмрукуз, канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри західних і східних мов та методики їх навчання, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Заступник головного редактора: *Люба М. Дерік*, кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC RESEARCH ISSUES

OF SOUTH UKRAINIAN
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
NAMED AFTER K. D. USHYNKY

Linguistic Sciences

The Scientific Research Issues Collection

№ 37

Issued since 2005

Frequency: biannual

Odesa
2023

Founder: State Institution: State Institution: «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»

Chief Editor — *Alexander I. Iliadi*, Doctor of Philology, Professor of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine)

Editorial Board:

Natalia G. Arefieva, Doctor of Philology, Professor at the Chair of General and Slavic Linguistics, Odessa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine);

Grasilda Blažienė, Doctor of Philology, Professor, a full member of the Lithuanian Academy of Sciences, Institute of the Lithuanian Language (Vilnius, Lithuania);

Mariya Veresh, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation Theory and Practice, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine);

Volodymyr A. Glushchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the General, Germanic and Slavic Linguistics, Slovyansk State Pedagogical University (Slovyansk, Ukraine);

Tetiana V. Hromko, Doctor of Philology, Professor at the Department of English Philology and Translation, Odessa Polytechnic National University (Odesa, Ukraine);

Angelina I. Demchuk, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);

Tetiana Ye. Yeremenko, Candidate of Philology, Professor, Head of the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);

Tetiana M. Korolova, Doctor of Philology, Professor at the Department of Philology, Odessa National Maritime University (Odesa, Ukraine);

Serhii P. Mykhyda, Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Kropyvnytskyi, Ukraine);

Olena M. Mitina, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of English Philology and Translation, Odessa Polytechnic National University (Odesa, Ukraine);

Oleksandra V. Popova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);

Inna V. Stupak, Doctor of Philology, Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);

Oleh V. Tyshchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety (Lviv, Ukraine);

Anastasiia A. Yumrukuz, Candidate of Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of the Western and Oriental languages and Methods of their Teaching, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine)

Deputy editor-in-chief: *Iлона M. Derik*, Candidate of Philology, Associate Professor, head of the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine)

УДК 81: 39 [811.16 + 811.111]

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-37-1>

МІФОЛОГІЧНИЙ РАКУРС МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (МІСЯЦЬ І СОНЦЕ У ФРАЗЕОЛОГІЇ)

Олександр І. Іліаді

доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу
і теоретичної та прикладної лінгвістики

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,

Одеса, Україна

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

Ілона М. Дерік

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу
і теоретичної та прикладної лінгвістики

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,

Одеса, Україна

e-mail: Derik.IM@pdpu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8979-4745>

АНОТАЦІЯ

Стаття має акцентувати на проблемі прихованої міфологічної семантики лексичних (ширше — фразеологічних) одиниць у слов'янських та германських (англійській) мовах. Часто відсутність належної уваги до цієї проблеми призводить до неточного, недоречного, поверхового перекладу або до неправильної оцінки певних фрагментів фольклорних текстів різного жанру при їх етнолінгвістичному вивченні. Будучи «стертими» на поверхні мовної свідомості, яка протягом еволюції виробила нові стереотипи, структури міфологічного мислення часто зберігаються на рівні лексичної семантики й у семантиці фразеологізмів.

Міфологічний план семантики мовних одиниць становить важливий рівень такого складного об'єкта лінгвістики, як мовна картина світу,

оскільки багато в чому визначає специфіку, своєрідність мовного мислення, при цьому лишаючись неявним, прихованим за буденним, звичним значенням.

На прикладі мікротекстів (усталених образних словосполучень) із двома протилежними давніми концептами «місяць» і «сонце» показано спільність і відмінність у міфологічній семантиці одиниць слов'янських та англійської мови. Підкреслено відповідні диференційні риси слов'янської та германської картин світу.

Ключові слова: мовна картина світу, етнолінгвістика, семантика, перекладознавство, практичний переклад, діяхронія, синхронія.

Вступ. Сучасний фахівець із мовознавства, особливо той, хто серйозно працює на ниві практики перекладознавства та етнолінгвістики, сприймає винесене в заголовок статті термінологічне словосполучення *мовна картина світу* як позначення складного багаторівневого об'єкта, вивчення якого залежить від завдань тієї галузі науки, яку він представляє. Звісно, вибір суми дослідницьких прийомів при цьому також визначається ракурсом, в якому розглядається картина світу (МКС), відбита в мові. Перекладач оцінює МКС як специфічну систему *мовних кодів*, завдяки яким у мовній свідомості певного етносу фіксується **не об'єктивна дійсність, а досвід її пізнання та усвідомлення**. Напр., в англійській мовній свідомості багаття *будується* (відсилка до складених і підпалених дров) або *робиться* (*to build a fire* або *to make a fire*), тоді як у слов'янській воно *розводиться* чи *розкладається* (рос. *развести костёр*, укр. *розкласти багаття/ватру*). Результат набуття досвіду становлять системи мовних знаків і способів зв'язків між ними, логіка яких (зв'язків), разом із лексичною та граматичною семантикою, власне, і визначає різницю між мовами. Чим глибші знання перекладача МКС тієї мовної культури, з якою він працює, тим точнішим буде переклад створених у її рамках текстів.

Фахівця, втаємниченого в проблематику ролі мови у формуванні етносів, МКС цікавить як ментальна матриця, в якій сконцентрований **образ світу**, покладений в основу національної психології. Частину такого образу становлять слова-символи, пов'язані мережею глибинних асоціацій із різними лексико-семантичними групами. У різних мовах ці зв'язки мають різну конфігурацію, зумовлюючи відмінності між ними. Наприклад, слово *калина* у слов'ян — поширений символ незаміжньої дівчини (а в родинній обрядовості — символ краси, чистоти), звідки поетичні вирази рос. *брать/ломать калину*, укр. *ходити по калину, зрубати калину* зі значенням 'видавати дівчину

заміж', рос. *сгибать калину* 'залицятися до дівчини, загравати з нею', *сломать калину* 'deflogare', *потерять калину* 'втратити цноту' (приклад В. В. Усачевої), які не мають відповідників у англійській мовній картині світу, а отже не можуть бути перекладені англійськими словосполученнями з назвами калини *viburnum* чи *guelder rose*, позбавленими такої національної символічної семантики.

Однак обидва погляди на МКС збігаються в спільному для перекладознавства та етнолінгвістики важливому пункті, визначальному щодо причин розбіжностей у мовних картинах світу різних культур. Ідеться про саме визначення мови як *історичного досвіду народу, втіленого в словах-поняттях і граматичних категоріях*, запропоноване видатним лінгвістом, ровесником ХХ століття, В. І. Абаєвим. Різний історичний досвід (у широкому розумінні) формує відмінності в МКС як результат членування сприйнятої через мови реальності, і як специфічне для кожного етносу бачення світу.

Мовна картина світу будь якого етнічного колективу пронизана міфологічними структурами, тобто система лексичної семантики експліцитно та на глибинному рівні містить сліди міфологічної свідомості, завдяки якій був сформований значний комплекс давніх значень. Саме так, оскільки процес набуття досвіду вивчення довілля та його осмислення протікав у рамках міфологічного мислення. Попри те, що феномен мовної картини світу в різних лінгвальних культурах непогано досліджений, її міфологічний вимір дістав лише фрагментарного опису, що й зумовлює **актуальність** будь-якої праці, присвяченої висвітленню імпліцитних семантичних структур (семем і зв'язків між ними), породжених міфологічним світосприйняттям.

Практичні завдання студії полягають у: 1) розгляді міфологічних аспектів семантики, з якими має справу лінгвіст, працюючи з лексикою та фразеологією різних мов; 2) аналізі прикладів-ілюстрацій міфологічної специфіки значень мовних одиниць.

Методи дослідження. Завдання статті зумовили застосування таких наукових методів аналізу матеріалу: описовий та зіставний.

Матеріал пропонованої розвідки було ексцерповано з доступних монографічних і фольклорних джерел, а також із творів художньої літератури (поезії та прози).

Література. З огляду на практичну специфіку запропонованих далі спостережень покликання на теоретичні положення та емпі-

ричні зауваги, які містяться у фаховій літературі, робляться по мірі необхідності.

Матеріал аналізу та результати

Перш ніж перейти до розгляду прикладів, визначимося з основними позиціями термінологічного апарату.

I

Почнемо власне з терміна *лінгвістична (мовна) картина світу* (в науковій літературі трапляються і менш поширені синоніми *образ світу, модель світу*). Одним із кроків до усвідомлення необхідності відповідного поняття в гуманітарних знаннях було обґрунтування (*фізичної картини світу* у фізиці. Зокрема, такий концепт був запропонований та обґрунтований відомим фізиком Генріхом Герцем, якому потрібна була стисла назва для *суми внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які слугують для виведення логічних суджень про поведінку цих об'єктів*. Як бачимо, така дефініція терміна не відповідає змісту й аспектам мовознавства. Проте пізніше він був «інтегрований» в гуманітарні науки: його використовували філософи Карл Ясперс та Людвиг Вітгенштейн («Логіко-філософський трактат») і, найголовніше, німецький лінгвіст Йохан Лео Вайсгербер — один із найвизначніших представників неогумбольдтіанської течії в лінгвістиці.

Мовознавство оперує *власним, спеціалізованим розумінням картини світу*. Мова — найважливіший спосіб формування й збереження знань про світ, оскільки в ній фіксуються й кодуються результати пізнання об'єктивної дійсності її (мови) носіями. Отже, сума знань, утілених у мовній формі, становить «мовний проміжний світ», «мовну репрезентацію світу», «мовну модель світу» або «мовну картину світу», проміжну між свідомістю та пізнаваною дійсністю. *Мовна (лінгвістична) картина світу* — термін, який відповідає власне лінгвістичному підходу до історичного досвіду, збереженому в мові.

Тож, із лінгвістичного погляду **мовна картина світу** — це:

1) виражені в живих (природних) мовах спільні для всіх їхніх носіїв свідчення про внутрішній і зовнішній світ;

2) зафіксована в мові схема сприйняття дійсності, специфічна для певного мовного колективу;

3) історично сформована в побутовій свідомості даного мовного колективу й відображена в мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності (С. Г. Тер-Мінасова);

4) сприйняття (образ), бачення світу, відображене в мові.

Наведені визначення МКС становлять узагальнення більшості наявних у літературі пояснень цього об'єкта. Їхньою спільною основою є акцент на образі дійсності та її концептуалізації у свідомості засобами мови.

II

Другим контрольно важливим для цієї студії є поняття, що в науці дістало назву *міфологічна картина світу*. Його можна характеризувати в трьох аспектах — пізнавальному (гносеологічному), онтологічному, світоглядному. Отже, *міфологічна картина світу* — це:

– перша форма пізнання світу, відбита в мові, зокрема, в її текстовій реалізації (за звичай, в усних текстах);

– спосіб конструювання реальності, засіб управління суспільством і маніпулювання свідомістю;

– цілісне світорозуміння, в якому різні уявлення пов'язані в суцільну образну картину світу, яка поєднує реальність і фантазії, природне і надприродне, знання і віру, думку та емоції.

Фактично міфологічна картина світу є першою формою свідомості людини, оскільки становить суму поглядів на космогонію (походження світу). Міфологічній картині світу властива нерозчленованість первісної свідомості, єдність людини з довкіллям, ілюзорно-фантастичне уявлення про світ.

Основу цієї картини світу становлять архаїчні знання про універсум. Це не наукові, а народні, буденні знання. **Давні уявлення про світ нині можуть бути частково чи повністю втрачені на рівні сучасних знань, сучасної буденної свідомості, проте мова зберігає їх у своїй основі (системі концептів) у формі архаїчних ознак.**

Конкретизуємо *архаїчні поняттєві ознаки*. Це:

– ознаки концептів, зафіксовані в історичних та етимологічних словниках певних мов, але не відзначені в словниках сучасних мов;

– ознаки, зумовлені мовним матеріалом, але не зафіксовані у словниках відповідних періодів історії мови.

III

Третє актуальне для нас поняття — *міфологічні концепти-символи*. Це категорія важливих символічних образів, визначальних для міфологічної свідомості народу. Власне, розуміння культурного навантаження цих образів, суми закріплених за ними асоціацій, їхньої ролі в текстах міфологічного змісту уможливило правильне сприйняття міфологічної картини світу будь-якого народу. Для унаочнення сказаного візьмемо кілька прикладів, показових щодо збігів та розбіжностей у міфологічній картині світу слов'ян і англійців.

Ілюстрація до спільності елементів міфологічної картини світу слов'ян і англійців на прикладі їхніх уявлень про місяць. *Місяць і тооп* належать до категорії міфологічних концептів, їхні архаїчні ознаки відтворюються на основі фольклорних і літературних джерел. Культурна пам'ять слова настільки консервативна, що донесла до нас релікти давнього знання, які засвідчують етапи пізнання людиною зовнішнього та внутрішнього світів. *Символічними* тут можна назвати ті ознаки, які сягають відомого до сьогодні або вже втраченого міфу та можуть сприйматися як метафора, алегорія чи культурний знак.

Пор. спільність: а) символіки місяця як ока і знамення (кривавий місяць — вісник нещастя, катастрофи); б) зв'язку місяця з молоком; в) метафори *місяць-серп*:

слов'ян.: укр. усталене словосполучення *місяць одноокий* VS англ. «Though the whole heaven *be one-eyed with the moon*, / Though the dead landscape seem a thing possessed, Yet I go singing through that land oppressed As one that singeth through the flowers of June» (G. K. Chesterton «The End of Fear»);

слов'ян.: рос. «И озарён луной кровавой, / Лежит, как белый великан. / С рассветом дня опять в движенье. / Неугомонная орда: Отрядов сменных суета. / И новых пушек появленье» (А. И. Полежаев «Ерпели»), серб. «*Крвав месец* врх Кошара, / Гробнице га српске скриле, / Једним ехом мрак дамара / И јецајем горске виле» (Н. Милакович «Вила са Кошара») VS англ. «When the sun is black in heaven, / The *moon as blood* above, And the earth is full of hatred, / This people tells its love» (G. K. Chesterton «An Alliance»);

слов'ян.: рос. «*Месяц молочный* спустился так низко, / Словно рукой его можно достать. / Цветики милые братца Франциска, / Где же вам иначе расцветать?» (М. А. Кузмин «Ассизи»), серб. «*Млечан*

и лаган *месец* / Пловио је између јесењих мириса и јутра / Још увек неубран светлошћу» (С. Домазет «Наука о ватри») VS англ. «When the *moon* rose over the plain, making it look *all milky*, the horrified villagers saw Mowgli, with two wolves at his heels and a bundle on his head, trotting across at the steady wolf's trot that eats up the long miles like fire» (J. R. Kipling «The Jungle Book»);

слов'ян.: рос. «Обращённый *месячный серп* светлел на небе. Робкое полночное сияние, как сквозное покрывало, ложилось легко и дымилось на земле» (М. В. Гоголь «Вий»), укр. *місячний серп* VS англ. «Slowly we trudged back, drooping under the thin *sickle of the moon*, and I heard him mutter to himself, «Himmel! Zwei und dreissig Pfund!» (J. Conrad «Falk»).

У цих прикладах міфологічна картина світу перетинається з мовною картиною світу, оскільки германські (зокрема, англійська) мови та слов'янські використовують для створення відповідних мовних виразів етимологічно тотожні елементи, напр., слово для позначення місяця (етимологічну довідку див., напр., у: ÉSSÂ [18: 191–184]; Gamkrelidze, Ivanov, 1995; Orel, 2003: 270).

Звісно, можна запідозрити, що подібні приклади ілюструють просто випадкові збіги в поетичному мисленні слов'ян і германців або ж належать до прикладів типовості розвитку мовного мислення загалом. Проте такі збіги відсутні у слов'ян і латинян, слов'ян і албанців (хоч вони й сусіди на Балканах), слов'ян і їхніх сусідів — східних романців (на Балканах і в Карпатах). Такі «збіги» породжені спільністю елементів міфологічної свідомості, спільними культурними переживаннями обох етносів, які мали давні контакти на території Європи ще до розселення германців на ті терени, де вони живуть нині. Вироблені під час мовних контактів, однакові чи близькі компоненти міфологічної та мовної картин світу пережили час і зберігаються донині. Письменники, народні співці просто використовують давно сформовані образні мовні одиниці, які тривалий час існували в усній формі, а тому не завжди потрапляли до писемних пам'яток, чим і пояснюється їхня (мовних одиниць) поява лише у поетичних і прозових творах пізньої доби.

Ілюстрація до відмінності елементів міфологічної картини світу. Образ небесного світила є ядерним для цілого комплексу солярної символіки. На рівні мови він утілений у лексемі, яка є типовим сло-

вом-символом у міфологічній свідомості деяких народів (наприклад, давніх іранців і слов'ян). Однак міфологічні алюзії простежуються не в його індивідуальному значенні, а в загальній семантиці архаїчних усталених словосполучень із ним. Архаїка слов'янських словосполучень на зразок рос. *красно(е) солнышко, солнце праведное*, укр. карп., черніг. *праведне сонечко* (пор. у текстах голосінь: «И поспешали к тебе, белая лебедушка, / Уж мы в день-то шли по *праведному солнышку*, / Уж мы в ночь да шли по светлomu по месяцю»; Russian lamentations, 1937: 119; «Яка твоя доріженька смутна та невесела! / Яка твоя хаточка темна та невидная, / Що ні дверичок, ні оконечка, ні *праведного сонечка* ...»; Свенціцький, 1912: 37, а також у А. Н. Малинки; у тексті примови від пристріту: «Я тебе зсилаю на очерета, на болота, на сухії ліса, на глухий шляхи та на м'якії моря, де грім не гримить, де дерево не шумить, де місяць не світить, де вітер не віє [...], де *праведне сонце* не сходить»; Курило, 1928: 23, 24) доводиться не лише вживаністю їх у мові фольклору, але й тим, що вони — відлуння язичницького шанування сонця, **мовні атрибути його культу**. Сонце тут мислиться як божество, саме тому воно має епітет *праведное*: необожнювані об'єкти дійсності не дістали би такої характеристики.

Важливо, що, присягаючись, даючи клятву, сонце кликали як свідка аналогічно до пізніших, маркованих християнством, клятв на зразок серб. (*васкрсли*) *Бог ми је сведок*, рос. *Бог — свидетель*, укр. *Бог — свідок*. Пор.:

макед. «*Туку ми тоја с'лнце!*» (Ђорђевић, 1958: 24) — «Ось тобі сонце!», ідентичне рос. «*Вот те(бе) крест (святой)!*»;

серб. «*Тако ми оног сунца што ме греје!*» (Ђорђевић, 1958: 24) — «Присягаюся сонцем, яке мене гріє!».

Як бачимо, достатньо замінити *сонце* на *бог, божество*, щоби зрозуміти їхню абсолютну синонімію, комутабельність у контекстах (*сонце праведне = бог праведний*). Із прийняттям християнства давнє словосполучення із заміненим суб'єктом (чи не заміненим, адже не виключені паралельні **sъlньse pravъdъno & *bogъ pravъdъnъ* як елементи давнього **bog*-тексту) почали вживати стосовно до бога нової віри. Між іншим, лексема *бог* у складі фразем інколи демонструє семантичну (язичницьку) архаїку, пор. серб. «*Стој како дрвен Бог*» (середина XIX ст.; О. Ф. Гільфердінг — 85), де маємо *бог* 'дерев'яний кумир, ідол', 'дерев'яне зображення божества'.

Цікавими щодо розглядуваної теми видаються такі старі польські, чеські та російські фразеологізми середини XIX ст. (прикладі І. І. Срезневського), як:

пол. «*Do kogo słońce, do tego i ludzi*» VS рос. «*К кому бог, к тому и люди*»;

пол. (клятва) «*jak słońce na niebie*» VS рос. (клятва) «*как Бог в небе*»;

чес. «*Věř jak slunci*», де *slunce* легко замінити словом *boh* без будь-яких смислових утрат.

Обидва об'єкти обожнювання (**sъlnьce* і **bogъ*) урівноважені в старовинній словенській клятві «*Sonca mi in Bogá*» = рос. «*Ей-богу!*» (середина XIX ст.; І. І. Срезневський).

Імпліцитний (міфологічний) план семантики містить архаїчний «солярний» вираз, яким представники старшого покоління носіїв кашубської мови (запис 1953 р.) зверталися до сонця, що заходило, дякуючи йому за щасливо прожитий день. Пор. (повторювалося кілька разів) «*Słuneško, źakujq ce, žesmě tak šč^lqslěvė sku^luńčėlė ten źėń*» (Sychta, 1972: 84). Це ритуальна фраза, адресована солярному божеству, достатньо могутньому, щоби забезпечити людське щастя; досить замінити *Słuneško* словом *Bóg*, щоби це стало очевидним. Слов'янська діалектна фразеологія виявляє також і сліди вжитку *Бог* замість *сонце*, пор. давню сербську приказку «*Бог лако грє, али брзо стигне*» (запис середини XIX ст.; О. Ф. Гільфердінг — 13), дослівно — *Бог (сонце) повільно (легко) сяє/світить але швидко наздоганяє* як указівка на неспинний рух сонця (його неможливо перегнати) в небі протягом доби.

До прикладів зазначеного типу, здається, належать усталені поетичні вирази з ідеєю зустрічі сонця птахами, які першими вітають світило, пор., з одного боку, кашубський фразеологізм «*Ptãxë pěrřė vítajq slĩnce*» (Sychta, 1972: 85), а з іншого — добре відомі з художніх текстів російські образні вислови «*Птицы первыми приветствуют солнце*» («*Птицы первыми встречают солнце/лучи солнца*»), що, вірогідно, потрапили до літературної мови з народних (фольклорних) джерел.

Сказане унеможливило дослівний переклад англійською мовою давнього східнослов'янського *красно солнышко* як *Red Sun* (принаймні, принагідно до сонця), оскільки він елементарно позбавлений культуроносного сенсу, тобто міфологічної семантики. Про еквівалентність поетичних словосполучень рос. *красно солнышко* & англ. *Red*

Sun доречно говорити лише принагідно до усталених виразів на зразок рос. «*Не все ненастье, проглянет и красное солнышко*» (В. І. Даль — I), «*Солнце красно заходит — к ветру*» (В. І. Даль — II, 548) & англ. «*Stormy weather cannot stay all the time, The red sun will come out, too*». Тут очевидна функція прикметників *красно(e)* & *red* власне як епітетів, чия функція полягає в увиразненні семантики означуваного іменника, і саме сполучення позначає **власне колір сонця**, якого воно набуває в певну погоду увечері.

Близький випадок складності дослівного перекладу клішованого виразу зі словом *сонце* у слов'янських і англійській мові вбачаємо в болг. *ясно слънце* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975: 487), макед. *јасно сонце* (пор. пісню «Зайди, зайди, јасно сонце...»), серб. *јасно сунце*, пол. *jasne słońce*, рос. *солнце ясное, ясно(e) солнце* («*Взойдет ясно солнце — прощай, светел месяц!*»); В. І. Даль — II, 474), укр. *ясне сонечко* та ін. Рефлекси псл. виразу **ěskno(je) sьlnьce* однозначно засвідчують його не міфологічну, а звичайну поетичну семантику, однак вона також переконує в тому, що досить просте, на перший погляд, словосполучення становить проблему перекладу як раз через свою виразно слов'янську специфіку. Ми маємо на увазі типовість для слов'янської поетичної мови образних словосполучень із ад'ективом **ěsknъ(jь)* (пор. рос. *ясное солнце, ясный месяц, ясная луна*, укр. *зорі ясні*) і їхню нетиповість для англійського **поетичного** мовлення. В англійських текстах цей самий зоровий образ передається через *bright sun* 'яскраве сонце' (пор. комбінований образ *blue sky, bright sun* — *блакитне небо, яскраве сонце*) або *clear sun*. Друге (дослівно — *ясне сонце*) може бути еквівалентом для рос. *ясное солнце* та ін., проте лише в «профанному» (нейтральному) значенні 'сонце на безхмарному небі' чи 'яскраве сонце'. Широка валентність ад'ектива *clear* 'чистий' дозволяє йому утворювати словосполучення з *moon* 'місяць' на зразок *clear moonlit night* — *ясна місячна ніч*, або *a clear moon means frost soon* — *ясний місяць означає, що незабаром заморозки*, проте і в цих прикладах наявна лише «технічна» вказівка на яскравість, інтенсивність світла від місяця, тому переклад відповідних синтаксичних одиниць у слов'янських творах поетичного змісту через англ. *clear sun* і *clear moon* буде досить поверховим.

Висновки

Звісно, кілька наведених ілюстрацій не претендують на вичерпний опис зазначених проявів міфологічної семантики. Вони лише мають на меті привернути увагу до проблеми, яка в перекладознавстві останнього часу не береться до уваги, і це часто призводить до некоректних, буквальних перекладів, які не враховують ідіоетнічні (національно специфічні, часто зумовлені збереженими мовою імпліцитними елементами міфологічного мислення) аспекти семантики. Отже, йдеться лише про вступ до добре відомої, проте нерозв'язаної лінгвістичної проблеми.

Прискіпливий погляд на тривіальні, «передбачувано нескладні» словосполучення з епітетами потенційно забезпечить роботу перекладача початківця чи недосвідченого етнолінгвіста від помилок при роботі з текстами художнього та фольклорного змісту.

З іншого боку, увага до спільних міфологем, залишків спільних для багатьох індоєвропейських народів уявлень про навколишній світ допомагає знайти в мові оригіналу та мові перекладу не просто дослівні аналоги, а ціліснооформлені усталені словосполучення з ідентичною внутрішньою формою. Вони мають однакову (аж до найдрібніших нюансів) образну семантику й навіть побудовані з етимологічно тождного лексичного матеріалу (див. вище приклади словосполучень з назвою місяця), що в ряді випадків потенційно свідчить про фрагменти спільного для слов'ян та германців поетичного тексту, вироблені під час давніх мовних контактів.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в пошуку та розгляді інших мовних одиниць (лексем і фразем із вокабулярія слов'янських та германських мов), які демонструють приховану міфологічну семантику.

ЛІТЕРАТУРА

- Борђевић Т. Р. Природа у веровању и предању нашега народа. Београд : Научно дело, 1958. Књ. 1 (= Српски етнографски зборник. 1958. Књ. LXXI). С. 3–319.
- Курило О. Матеріали до української діалектології та фольклористики. Київ : ВАН, 1928. 135 с.
- Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. Фразеологичен речник на българския език: В 2 т. София : БАН, 1975. Т. 2. 779 с.
- Свенціцький Іл. Похоронні голосіння. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI–XXXII. С. 1–130.

Gamkrelidze Th. V., Ivanov Vjač. Vs. Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1995. Part I. 864 + 264 p. (= Trends in linguistics. Studies and monographs : 80).

Orel V. A Handbook of Germanic Etymology. Leiden ; Boston : Brill, 2003. 683 p.

Russian lamentations (wailings) [introductory article by N. P. Andreev and G. S. Vinogradov; ed. of texts and comm. G. S. Vinogradov], 1937. XXXV+263 p. (https://books.google.com.ua/books/about/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%87%D0%B8.html?id=fUT-xgEACAAJ&hl=en&output=html_text&redir_esc=y).

Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. Tom V: S–T. Wrocław ; Warszawa etc. : PAN, 1972. 455 s.

MYTHOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE LINGUISTIC WORLDVIEW (THE MOON AND THE SUN IN PHRASEOLOGY)

Alexander I. Iliadi

Doctor of philological sciences, Professor of the Chair
of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian
National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»,
Odessa, Ukraine

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

Ilona M. Derik

PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Chair
of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian
National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»,
Odessa, Ukraine

e-mail: Derik.IM@pdu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8979-4745>

SUMMARY

In the focus of the article there is the problem of hidden mythological semantics of lexical (more broadly — phraseological) units in the Slavic and Germanic (English) languages. Often the lack of proper attention to this problem leads to inaccurate, inappropriate, superficial translation or to incorrect assessment of certain fragments of folklore texts of various genres in their ethnolinguistic study. Being «erased» on the surface of linguistic consciousness, which in the course of evolution has developed new stereotypes, the structures of mythological thinking are often preserved at the level of lexical semantics and in the semantics of phraseological units.

The mythological plane of the semantics of linguistic units is an important level of such a complex object of linguistics as the linguistic picture of the world, since it largely determines the specificity and originality of linguistic thinking, while remaining implicit, hidden behind the everyday, habitual meaning.

On the example of microtexts (established figurative phrases) with two opposite ancient concepts «the moon» and «the sun», the commonality and difference in the mythological semantics of the units of the Slavic and English languages are shown. The relevant differential features of the Slavic and Germanic worldviews are emphasized.

Key words: *linguistic worldview, ethnolinguistics, semantics, translation studies, practical translation, diachrony, synchrony.*

REFERENCES

Dorđević T. R. (1958). Priroda u verovanju i predanju našega naroda. Beograd : Naučno delo. Knj. 1 (= Srpski etnografski zbornik. Knj. LXXI), P. 3–319 [in Serbian].

Kurylo O. (1928). Materialy do ukrains'koi dialektologii ta fol'klornyky [Materials for Ukrainian Dialectology and Folkloristics]. Kyiv : VAN [in Ukrainian].

Ničeva K., Spasova-Mikhailova S., Čolakova Kr. (1975). Frazеологічен речник на българскиya yezik [Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Tom 2. Sofia : BAN [in Bulgarian].

Sventsits'ky Il. (1912). Pokhoronni golosinn'a [Funeral Laments]. *Etnografičny zbirnyk [Ethnographic collection]*. Lviv. T. XXXI–XXXII, P. 1–130 [in Ukrainian].

Gamkrelidze Th. V., Ivanov Vjač. Vs. (1995). Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter. Part I (= Trends in linguistics. Studies and monographs : 80).

Orel V. (2003). A Handbook of Germanic Etymology. Leiden ; Boston : Brill.

Russian lamentations (wailings) (1937). [introductory article by N. P. Andreev and G. S. Vinogradov; ed. of texts and comm. G. S. Vinogradov]. (https://books.google.com.ua/books/about/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%87%D0%B8.html?id=fUT-xgEACAAJ&hl=en&output=html_text&redir_esc=y).

Sychta B. (1972). Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. Tom V: S–T. Wrocław ; Warszawa etc. : PAN.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023